

THE GENESIS OF NATIONAL STATEHOOD AND IDENTITY IN CENTRAL ASIA

Husanjon Toshmurodov

Independent Researcher

Tashkent State University of Oriental Studies

husanboy3223@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: national statehood, identity, Central Asia, national-territorial delimitation, nation-building, constructivism, Uzbekistan, independence ideology.

Received: 15.09.26

Accepted: 16.09.26

Published: 17.09.26

Abstract: This article examines the genesis of national statehood and identity in Central Asia through a historical-comparative and constructivist methodology. The study traces the emergence of modern nation-states in the region as a three-stage process: pre-Soviet territorial and religious identities, Soviet-era national-territorial delimitation and institutional “nation-building,” and the formation of national-statehood ideology during the independence period. Drawing on the works of Adeeb Khalid, Olivier Roy, Laura Adams, Benedict Anderson, Ernest Gellner, Rogers Brubaker, as well as Uzbek scholars D. Alimova and A. Ilkhamov, the article argues that the modern national identity of Central Asian peoples - particularly Uzbeks - was institutionally shaped after the 1924 national-territorial delimitation, yet this process was not detached from the region’s centuries-long statehood and cultural heritage but built upon it.

MARKAZIY OSIYODA MILLIY DAVLATCHILIGI HAMDA IDENTITETINING GENEZISI

Husanjon Toshmurodov

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti mustaqil tadqiqotchisi

husanboy3223@gmail.com

Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: milliy davlatchilik, identitet, Markaziy Osiyo, milliy-hududiy chegaralash, millat qurish, konstruktivizm, Oʻzbekiston, mustaqillik mafkurasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda milliy davlatchilik va milliy oʻzlikning shakllanish jarayoni-genezisi tarixiy-qiyosiy hamda konstruktiv metodologiya asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi mintaqada zamonaviy millat-davlatlarning paydo boʻlishini uch bosqichli jarayon, sovetgacha davrdagi hududiy-diniy oʻziga xosliklar, sovet davridagi milliy-hududiy chegaralash hamda mustaqillik yillaridagi milliy davlatchilik mafkurasining shakllanishi - sifatida koʻrsatishdan iborat. Tadqiqotda xorijiy (A. Xalid, O. Roy, L. Adams, B. Anderson, E. Gellner, R. Brubaker) va oʻzbek (D. Alimova, A. Ilhomov) tarixchi va siyosatshunoslarining ilmiy ishlariga tayangan holda, Markaziy Osiyo xalqlari - xususan oʻzbek millatining - zamonaviy maʼnodagi milliy oʻzligi 1924-yilgi milliy-hududiy chegaralashdan keyin institutsional yoʻl bilan shakllanganligi, biroq bu jarayon mintaqaning koʻp asrlik davlatchilik va madaniy merosidan tashqarida emas, balki shu meros negizida amalga oshganligi asoslab beriladi. Maqola konstruktivistik va primordialistik yondashuvlarni qarama-qarshi qoʻymasdan, ularning uygʻunlashuvi orqali mintaqada davlatchiligi genezisini kompleks tushuntirishga urinadi.

ГЕНЕЗИС НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И ИДЕНТИЧНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Хусанджон Тошмуродов

Независимый исследователь

Ташкентского государственного университета востоковедения

husanboy3223@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: национальная государственность, Центральная Азия, территориальное размежевание, нациестроительство, Узбекистан, идеология независимости.

Аннотация: В данной статье процесс формирования и генезис национальной государственности и национальной идентичности в Центральной Азии анализируются на основе историко-сравнительной и конструктивистской методологии. Цель исследования заключается в представлении возникновения современных национальных государств в регионе как трехэтапного

процесса: территориально-религиозной идентичности в досоветский период, национально-территориального размежевания в советский период и формирования идеологии национальной государственности в годы независимости. Опираясь на научные труды зарубежных историков и политологов (А. Халида, О. Руа, Л. Адамс, Б. Андерсона, Э. Геллнера, Р. Брубейкера), а также узбекских исследователей (Д. Алимовой, А. Илхомова), автор обосновывает положение о том, что национальная идентичность народов Центральной Азии, в частности узбекской нации, в современном понимании формировалась институциональным путем после национально-территориального размежевания 1924 года. Вместе с тем данный процесс происходил не вне многовекового государственно-политического и культурного наследия региона, а развивался на его основе. Не противопоставляя конструктивистский и примордиалистский подходы, статья стремится дать комплексное объяснение генезиса государственности региона посредством их взаимного сочетания.

Kirish. Markaziy Osiyoning besh mustaqil davlati - O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston o'zlarining zamonaviy chegaralari, milliy tillari, tarixiy narrativlari va davlat ramzlariga ega bo'lgan siyosiy subyektlar sifatida nisbatan yaqin tarixga, asosan XX asrning birinchi choragiga, borib taqaladi. Shu bilan birga, ushbu davlatlarning rasmiy tarixnavisligi ko'pincha o'z davlatchiligining ildizlarini ming yilliklar chuqurligiga olib boradi, qadimgi Baqtriya, So'g'd, Xorazm davlatlaridan tortib, o'rta asr imperiyalari - Somoniylar, Xorazmshohlar, Amir Temur va Temuriylar davlatigacha bo'lgan tarixiy davomiylikni ta'kidlaydi. Ana shu ikki qarash bir tomondan davlatchilikning zamonaviy, institutsional konstruksiya ekanligini ko'rsatuvchi tarixiy-sotsiologik tahlil, ikkinchi tomondan uzoq tarixiy davomiylikka urg'u beruvchi milliy narrativ - o'rtasidagi ziddiyat yoxud dialektika ushbu maqolaning bosh muammosini tashkil etadi. Milliy davlatchilik va identitet muammosi jahon ijtimoiy fanlarida uzoq vaqtdan buyon muhokama qilinib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Benedikt Anderson millatni "tasavvur qilingan siyosiy jamoa" sifatida ta'riflab, uning zamonaviy bosma-kapitalizm, ta'lim tizimi va davlat institutlari orqali shakllanishini asoslab bergan bo'lsa [2], Ernest Gellner millatchilikni sanoat jamiyatiga

xos madaniy-siyosiy hodisa, ya'ni ko'pincha millatni davlat va zamonaviylashuv jarayoni "yaratishi", aksincha emasligini ta'kidlaydi [4]. Rojers Brubaker esa post-sovet fazosidagi "millatlashtiruvchi davlatlar" tushunchasini ishlab chiqib, yangi mustaqil davlatlarning o'z millatini davlat siyosati vositasida qanday shakllantirishini tahlil qiladi [3]. Ushbu nazariy yondashuvlar Markaziy Osiyo misolida qanchalik amal qilishi mintaq tadqiqotchilari - xususan Adib Xalid, Olivye Roy va Laura Adams - tomonidan chuqur o'rganilgan. Adib Xalidning fikricha, 1924-yilgi sovet milliy-hududiy chegaralashigacha Markaziy Osiyoda "o'zbek", "tojik", "qirg'iz" kabi zamonaviy ma'nodagi millat tushunchalari siyosiy mobilizatsiya asosi sifatida mavjud emas edi; aholi o'zini, birinchi navbatda, diniy, hududiy (masalan, buxorolik, xorazmlik, farg'onalik) yoki qabila-urug' mansubligi orqali anglar edi [7]. Shu bilan birga, Xalid bu jarayonni "bo'shliqdan yaratish" emas, balki mahalliy jadid ziyolilarining o'z millatini zamonaviylashtirish loyihasi bilan sovet milliy siyosatining kesishuvi natijasi sifatida talqin qiladi [6; 7]. Olivye Roy ham shunga o'xshash xulosaga kelib, Markaziy Osiyo millatlari deyarli sezilmagan holda, mahalliy sovet elitalari va institutlari vositasida shakllanganini yozadi [9]. Shunga qaramay, mustaqillik yillarida, xususan O'zbekistonda, rasmiy tarix fanida davlatchilikning ko'p ming yillik tarixi kontseptsiyasi shakllantirildi, bu esa milliy davlatchilikning zamonaviy institutsional tabiatini emas, balki uning tarixiy chuqurligini ta'kidlashga xizmat qiladi. Laura Adams bu jarayonni O'zbekiston davlatining mustaqillik mafkurasini ommaviy bayramlar, madaniy tadbirlar va rasmiy tarix orqali "spektakl" shaklida namoyish etishi sifatida tahlil qiladi [1]. Alisher Ilhomov esa o'zbek identitetining o'zi ham bir tekis emas, balki turli etno-tarixiy qatlamlar dashti qipchoq ko'chmanchi o'zbeklari, mahalliy turkiy qabilalar va o'troq sartlarning sovet davridagi institutsional integratsiyasi natijasi ekanligini ko'rsatadi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot tarixiy-qiyosiy va sifat tahlil metodologiyasiga asoslanadi. Ishning nazariy asosini ijtimoiy konstruktivizm maktabi, xususan Benedikt Andersonning "tasavvur qilingan jamoalar" kontseptsiyasi [2], Ernest Gellnening millatchilikni modernizatsiya mahsuli sifatida talqin qiluvchi nazariyasi [4], hamda Rojers Brubakerning post-sovet "millatlashtiruvchi davlatlar" modeli [3] tashkil etadi. Ushbu nazariy chizvig' milliy davlatchilik va identitetni berilgan, o'zgarmas hodisa sifatida emas, balki tarixiy jarayon davomida ijtimoiy-siyosiy institutlar, elitalar va diskurslar orqali shakllantiriladigan dinamik hodisa sifatida ko'rish imkonini beradi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: 1) Tarixiy-genetik metod - hodisaning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlarini xronologik tartibda kuzatish, bu orqali sovetgacha, sovet va mustaqillik davrlari o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash; 2) Qiyosiy-tarixiy metod - xorijiy (asosan ingliz tilidagi akademik) va

mahalliy o'zbek tarixnavisligidagi yondashuvlarni qiyoslash, ular o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni aniqlash; 3) Kontent-tahlil - tanlangan ilmiy manbalarning (monografiyalari, jurnal maqolalari) asosiy tezislari va dalillarini tizimlashtirish; 4) Davrlashtirish metodi - tadqiqot ob'ektini uchta asosiy bosqichga: (a) sovetgacha davr (XIX asr oxirigacha), (b) sovet davri (1917–1991), (v) mustaqillik davri (1991-yildan hozirgacha) bo'lish orqali tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududi, ya'ni Turkiston general-gubernatorligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligi tarkibidagi aholi o'zini zamonaviy ma'nodagi "millat" toifasida emas, balki bir necha parallel identiklik qatlamlari orqali anglar edi. Adib Xalid ta'kidlashicha, mahalliy aholi uchun eng muhim o'zini-o'zi anglash shakli diniy - musulmon - mansublik bo'lib, undan keyin hududiy (masalan, "buxorolik", "xorazmlik", "qo'qonlik") va qabila-urug' aloqadorligi kelar edi; "o'zbek" yoki "tojik" kabi etnik-lisoniy toifalar mavjud bo'lsa-da, ular hali siyosiy mobilizatsiya asosi bo'la olmagan [6; 7]. Shu bilan birga, Xalidning jadidizmga bag'ishlangan tadqiqotida ko'rsatilishicha, XX asr boshida shakllangan jadid harakati mahalliy ziyolilar orasida "millat" g'oyasini - hali to'liq zamonaviy shaklda bo'lmasa-da - ilk bor kun tartibiga qo'ygan intellektual-islohotchi oqim edi [6]. Bu esa shuni ko'rsatadiki, milliy o'zlik uchun zaruriy bo'lgan ba'zi tarkibiy unsurlar - til va ma'rifat masalasiga qiziqish, hudud va tarixga oid tasavvurlar - sovetgacha davrda allaqachon shakllana boshlagan, biroq ular hali yagona, davlat darajasidagi milliy mafkuraga aylanmagan edi. 1924-yilda Sovet hukumati Turkiston, Buxoro va Xorazm respublikalarini tugatib, ularning o'rniga etnik nomlar bilan atalgan yangi respublikalarni tashkil etdi. Bu jarayon - milliy-hududiy chegaralash - Moskva tomonidan boshlangan, biroq bevosita mahalliy kadrlar tomonidan amalga oshirilgan va bir necha oy ichida yakunlangan [7; 8]. Xalidning ta'kidlashicha, bu jarayon millat qurishning na boshlanishi, na yakuni bo'lgan, balki uzoqroq davom etgan murakkab jarayonning bir bosqichi, xolos [7; 8]. Olivye Roy bu jarayonni tahlil qilar ekan, sovet amaliyoti rasmiy ritorikadan farqli o'laroq mahalliy institutlar va elitalarga tayanishga asoslangan bo'lib, aynan shu sababli yangi milliy identikliklar deyarli sezilmasdan shakllanganini yozadi [9]. Shu bilan bir vaqtda, chegaralash jarayoni sof "sun'iy" yoki tasodifiy bo'lmagan - u etnograflar va tilshunoslarning tadqiqotlari hamda sovet milliy siyosatining nazariy asoslarining o'zaro ta'siri natijasida amalga oshdi. Shu nuqtai nazardan, Gellnerning millatchilik nazariyasi [4] va Andersonning "tasavvur qilingan jamoa" konsepsiyasi [2] mazkur jarayonni tushunishda foydali nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Yangi respublikalar o'zining maktab tizimi, matbuoti, adabiy tili va tarixiy narrativi orqali fuqarolarida "o'zbek" yoki "tojik" millatiga mansublik hissini institutsional ravishda shakllantirdi. 1920–1930-yillardan boshlab sovet hokimiyati har bir respublikada adabiy til standartlashtirish, milliy alifbo islohotlari - arab yozuvidan lotin, so'ngra

kirill alifbosiga o'tish, milliy ta'lim tizimi va milliy fan-madaniyat muassasalarini (universitetlar, Fanlar akademiyasi) tashkil etish orqali "yuqoridan" millat qurish siyosatini olib bordi. Alisher Ilhomovning tadqiqotiga ko'ra, u dashti qipchoq ko'chmanchi o'zbeklari, mahalliy turkiy qabilalar va o'troq forsiyo'y-turkiyo'y "sartlar"ning turli tarixiy davrlardagi integratsiyasi natijasida shakllangan bo'lib, bu integratsiya jarayoni aynan sovet davrida institutsional yakunini topgan [5]. Bu esa Andersonning millatni matbuot-kapitalizmi va ta'lim orqali shakllanadigan tasavvur mahsuli sifatidagi talqinini [2] mintqa kontekstida tasdiqlaydi.

1991-yilda mustaqillikka erishgach, Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O'zbekiston, o'z milliy davlatchiligi va identitetini qayta ta'riflash zarurati bilan yuzma-yuz keldi. Laura Adamsning tadqiqotiga ko'ra, mustaqillikning dastlabki o'n yilligida O'zbekiston hukumati sovet davridan meros bo'lib qolgan institutsional va madaniy resurslardan foydalangan holda, ommaviy tomoshalar - Navro'z va Mustaqillik kuni bayramlari - orqali yangi milliy mafkurani shakllantirdi [1]. Adamsning ta'kidlashicha, bu jarayon sovet hokimiyati usullarini rad etish emas, balki ularni qayta moslashtirish xarakteriga ega bo'lgan [1]. Shu bilan birga, davlat tarixiy narrativni qat'iy nazorat ostiga oldi: milliy tarix, arxeologiya va etnologiya fanlari yangi mustaqillik mafkurasining ilmiy asosini yaratishga safarbar etildi.

Aynan shu davrda O'zbekiston rasmiy tarix fanida davlatchilikning tarixiy chuqurligini ta'kidlovchi kontsepsiya keng tarqaldi. Bunga misol tariqasida D. Alimova va E. Rtveladze tahriri ostida nashr etilgan "Xorazm O'zbekiston davlatchiligi tarixida" jamoaviy monografiyasini keltirish mumkin, unda O'zbekiston davlatchiligining tarixiy ildizlari qadimgi va o'rta asr davlat birlashmalari, jumladan Xorazm misolida, bilan bog'lab tahlil qilinadi [10]. Bunday yondashuv zamonaviy davlatning legitimligini tarixiy davomiylik orqali mustahkamlashga xizmat qiladi va bu - Brubaker tavsiflagan "millatlashtiruvchi davlat" [3] xatti-harakatining tipik namunasidir: yangi mustaqil davlat o'z millatini nafaqat siyosiy, balki tarixiy-madaniy jihatdan ham "asl egasi" sifatida taqdim etishga intiladi. Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyoda, xususan O'zbekistonda, milliy davlatchilik va identitetning genezisini bir qutbli - yoki sof "sun'iy sovet konstruksiyasi", yoki sof "ming yillik tabiiy davomiylik" - tarzida talqin qilish ilmiy jihatdan yetarli emas. Aksincha, tahlil natijalari uch qatlamli modelni taklif etadi: birinchi qatlam - sovetgacha davrda mavjud bo'lgan hududiy, diniy va madaniy identichlik unsurlari, ular "xom material" vazifasini o'tagan, ikkinchi qatlam - sovet davri institutlari (chegaralash, til, ta'lim, tarix fani), ular ushbu materialni zamonaviy millat shakliga keltirgan, uchinchi qatlam - mustaqillik davri, u ushbu sovet davrida shakllangan milliy asosni yangi davlat mafkurasi va tarixiy davomiylik narrativi orqali mustahkamlagan va qayta talqin qilgan. Ushbu model Andersonning konstruktivizmi [2] bilan Gellnening modernizatsion

nazariyasini [4] birlashtirib, shu bilan birga mintaqa tarixchilarining - Xalid [6; 7; 8], Ilhomov [5] - empirik kuzatuvlariga mos keladi.

Muhokama va xulosa. Ushbu tadqiqot Markaziy Osiyoda, xususan O'zbekistonda, milliy davlatchilik va identitetning genezisi murakkab, ko'p bosqichli jarayon ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy ma'nodagi "millat" va "milliy davlat" tushunchalari mintaqada asosan XX asrning birinchi yarmida, sovet milliy-hududiy chegaralash siyosati va unga hamroh bo'lgan institutsional millat qurish til, ta'lim, tarix, madaniyat jarayonlari natijasida shakllandi [2; 6; 7; 9]. Biroq bu jarayon "bo'sh joyda" emas, balki sovetgacha davrda mavjud bo'lgan hududiy, diniy va etno-madaniy identichlik qatlamlari negizida amalga oshdi [5; 6]. Mustaqillik yillarida esa yangi davlatlar, xususan O'zbekiston, o'z milliy davlatchiligini tarixiy chuqurlik va uzluksizlik narrativi orqali legitimlashtirishga intildi, bu esa Brubakerning "millatlashtiruvchi davlat" nazariyasiga mos tushadigan hodisadir [1; 3; 10].

Xulosa. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan asosiy xulosalar quyidagicha. Markaziy Osiyoda milliy davlatchilik genezisini tushunish uchun konstruktivistik va primordialistik yondashuvlarni bir-biriga zid qo'yish emas, balki ularning dialektik uyg'unlashuvini hisobga olish zarur, zamonaviy millat institutsional konstruksiya bo'lsa-da, u tarixiy o'tmishdan butunlay ajralgan holda paydo bo'lmaydi. Kelgusi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar istiqbolli ko'rinadi: birinchidan, O'zbekistondan tashqari boshqa Markaziy Osiyo davlatlari - Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston misolida qiyosiy tahlil o'tkazish; ikkinchidan, so'nggi o'n yillikda yuz berayotgan islohotlar davrida milliy identitet siyosatida ro'y berayotgan o'zgarishlarni alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganish; uchinchidan, birlamchi arxiv manbalari asosida milliy-hududiy chegaralash jarayonining mahalliy jihatlarini chuqurroq tahlil qilish. Ushbu yo'nalishlar mintaqa davlatchiligi va identitetining genezisi haqidagi ilmiy tasavvurni yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Adams L. L. The Spectacular State: Culture and National Identity in Uzbekistan. - Durham: Duke University Press, 2010. - 242 p.
2. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. - Rev. ed. - London – New York: Verso, 1991.
3. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. - Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
4. Gellner E. Nations and Nationalism. - Ithaca: Cornell University Press, 1983.
5. Ilkhamov A. Archeology of Uzbek identity // Anthropology & Archeology of Eurasia. - 2006. - Vol. 44, No. 4. - P. 10–36.

6. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. - Berkeley: University of California Press, 1998.
7. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. - Ithaca: Cornell University Press, 2015.
8. Khalid A. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. - Princeton: Princeton University Press, 2021.
9. Roy O. The New Central Asia: The Creation of Nations. - New York: New York University Press, 2000.
10. Ртвеладзе Э.В., Алимова Д.А. (масъул муҳаррирлар). Хорезм в истории государственности Узбекистана. - Ташкент, 2013.